

Märtsiküüditamine

NSV Liidu sõjajärgsete massideporteerimiste kontekstis

Meelis Saueauk*

■ 2019. aastal möödus märtsiküüditamisest 70 aastat ning näikse, et sellest on juba küllalt kirjutatud ja midagi uut sellel teemal enam teatada ei ole. Üsna põhjalikult on hinnatud selle põhjuseid ja ka kirjeldatud küüditamisoperatsiooni käiku, paraku on enamasti piiratud siiski vaid uurimusega oma maa või veel väiksema piirkonna kohta, kuigi operatsioon puudutas kogu Baltikumi.¹ Siiski on viimastel aastatel ajaloolastele kättesaadavaks saanud mitmedki uued allikad, mis küll võib-olla ei sunni senist pilti ümber hindama, kuid aitavad seda täiendada ja täpsustada. Siinkohal peaksime silmas eelkõige Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi toimikut „Priboi“ (see oli teatavasti vaadeldava suuroperatsiooni kattenimi)², aga ka analoogseid materjale samal perioodil teisel NSV Liidus, eelkõige selle lääneosas toime pandud küüditamisoperatsioonide kohta.

Üks võimalusi mingit sündmust paremini mõista on selle paigutamine konteksti vaadeldava ajalooperioodi ja analoogsete sündmustega. Kahjuks eksisteerib vaid üksikuid uurimusi, mis kajastavad Nõukogude Liidu massideporteerimisi kogumis.³ Arvestades koostamisaega, on neis ka suured lüngad. Kättesaadav dokumentatsioon ei ole eri operatsioonide kohta ühtlane, mõne kohta puuduvad korraldavad direktiivid, mõne kohta plaanid, aruanded vm. Arvestades viimasel aastakümnel olulises osas täiendust saanud allikabaasi, otsib käesolev artikkel vastust järgmistele küsimusele: esiteks, kas ja millised olid sõjajärgsete küüditamiste ühisjooned; teiseks, kas selle tehnoloogias (kui seda sõna küüditamise kui inimsusevastase kuriteo puhul on sobilik kasutada), eelkõige juhtimise ja organiseerimise osas, on võimalik välja tuua teatud sarnasusi? Ja lõpuks: kas ja millised võiksid olla küsimused, mida tuleks selle temaatika osas veel edaspidi uurida? Mahu piiratusel keskendutakse artiklis vaid sellele osale

* Meelis Saueauk (1971), PhD, vanemteadur, SA Eesti Mälu Instituut, Tõnismägi 8, 10119 Tallinn, meelis.saueauk@mnesosyne.ee

¹ Kogu operatsiooni käsitlustest vt. H. Strods, M. Kott. The file on operation „Priboi“: A re-assessment of the mass deportations of 1949. – *Journal of Baltic Studies* 2002, nr. 33:1, lk. 1–36. Eesti osas vt. nt.: A. Rahi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Tartu, 1998; E. Sarv. Märtsiküüditamine kui tšekistlik ebaõnnestumine. – *Akadeemia* 1999, nr. 12, lk. 2543–2561 ja 2000, nr. 1, lk. 158–172; Eestlaste küüditamine: mineviku varjud tänases päevas: artiklid ja elulood. Toim. E. Andresen jt. Tartu, 2004; A. Rahi-Tamm, A. Kahar. Deportation operation Priboi in 1949. – *Estonia since 1944: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. Toim. T. Hiio, M. Maripuu, I. Paavle. Tallinn, 2009, lk. 415–428; Uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest: Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. Toim. O. Liivik, H. Tammela. Tallinn, 2009 jt.

² Materialy po delu „Priboi“ za 1949 god, Rahvusarhiiv, RA ERAF.4-k.1.65. Toimik anti üle Rahvusarhiivile käesoleva kümnendi alguses. Mahukas valik eelkõige Eesti NSV Siseministeeriumi dokumente oli avaldatud juba küüditamise 50. aastapäevaks, vt: V. Ohmann, T. Tannberg. Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. – *Akadeemia* 1999, nr. 3–12 ja 2000, nr. 1.

³ Vt. nt.: P. Poljan. Ne po svoej vole...: istorija i geografija prinuditel'nyx migracij v SSSR. Moskva, 2001, inglise keeles: P. Poljan. Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR. Budapest, New York, 2004; V. Zemskov. Specposelency v SSSR, 1930–1960. Moskva, 2005; A. Rahi-Tamm. Küüditamine Nõukogude repressiivpoliitika komponendina. – Uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest, lk. 12–32 jt.

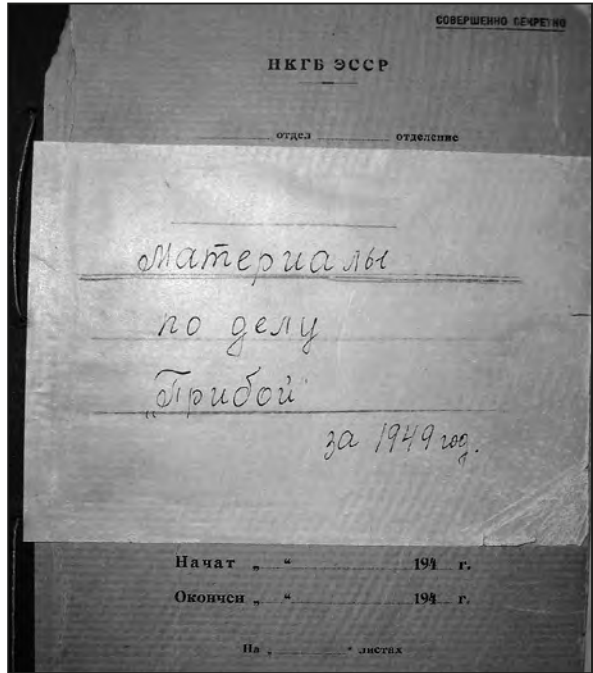
deporteerimisoperatsioonidest, mis kestis nende algatamisest kuni inimeste küüditamiskeskustele laadimiseni.

Enne teema juurde asumist oleks tarvilik anda ka lühike terminoloogiline seletus. Kuna *märtsiküüditamine* on siinkandis juba juurdunud nimetus, siis *küüditamise* all mõistaksimegi allpool kitsamalt asumisele saatmist või viimist. Sageli kasutatakse ka mõistet *sundasumine*, kuid eeldades, et kõnesolev asumine ei saagi olla muud kui sunduslik, jätaksime selle liite allpool kõrvale kui liigse. Lihtsustatult on tegemist inimeste sunniviisilise ümberpaigutamisega oma elukohast järelevalve alla teise, kohustusliku elukohta, rahvusvahelises mõistes pagendamise või deporteerimisega. Selle definitsiooni järgi muutub näiteks ebaõigeks mõiste „juuniküüditamine“, sest 1941.

aastal äraviidutest moodustasid kolmandiku need, keda mitte ei saadetud asumisele, vaid vangistati. Seetõttu on viimase näol tegemist pigem kompleksse repressiivaktiooniga ehk, nagu seda toimepanijad nimetasid, „massioperatsiooniga“ ja selles suhtes erineb ta oluliselt märtsiküüditamisest.

Nõukogude kaasaegses pruuvis kasutati märtsiküüditamise kohta enamasti verbi *väljasaatmine* (vene k. *vyselenie*) ja – küüditatute kohta *väljasaadetud*. Neid võib pidada üldisteks terminiteks, mis pehendasid asja tegelikku olemust, isegi arvestades asjaolu, et kogu operatsioon ja selle kohta käiv dokumentatsioon olid täielikult salastatud.

Küüditatud või asumisel viibinud isikuid eristas ka asumisliik.⁴ Asumisele või väljasaatmisele võis määrata kohtuliku otsusega. Nende karistuste vahe oli selles, et *asumine* (vene k. *ssylka*) tähendas eemaldamist teatud kohast (siis reeglina oma elukohast) koos sundusliku asukoha määramisega, *väljasaatmine* (vene k. *vysylka*) aga minemasaatmist ilma kohustusliku elukoha määramiseta, s. t. väljasaadetu võis elada, kus soovib, v. a. need piirkonnad, kuhu tal oli keelatud elama asuda. Seega kujutas väljasaatmine Nõukogude kriminaalõiguse mõistes kergemat karistust kui asumisele saatmine. Massirepressioonide puhul ei olnud aga tegemist kohtuliku karistusega, vaid isikud määrati asumisele kohtuväliste organite otsusega, soveitpruuvis nn. *administratiivkorras*. Peamiseks selliseks organiks oli 1922. aastal spetsiaalselt moodustatud Erinõupidamine, aga ka teised ajutised kohtuvälised organid, nagu näiteks 1930. aastal nn. kulakute represseerimise otsustamiseks moodustatud *troikad*. Juba 1931. aastal moodustati GULAG-i alluvuses eriümberasustatute osakond (*otdel po spetspereseleniamu*), alates 1944. aastast muutus järjest valdavamaks termin *spetsposelenie*, mida võiks tõlkida kui *erisundasumine*, kuid siinses artiklis kasutatakse samas mõistes terminit *asumine*, kui ei ole mainitud teisiti. Prefiks *spets-* (vene k. spetsiaal- või eri-) oli Nõukogude riigiorganite laialtkasutatud sovetism, et varjata mõiste tegelikku sisu, ja on sellisena kahetsusväärset kandunud ka tänapäeva keelde.

„Priboi“ kaas.

⁴ Asumisliikide kohta lähemalt: A. Niglas. Asumisliigid (käsikiri). Tallinn, 2019.

Mööda ei saa minna ka küüditamise kui repressiooni või terrori vormi eripärast ja tema kohast repressioonide tsüklis. Nõukogude riigi vastasteks peetavaid isikuid üritati nende „ohtlikkust“ silmas pidades eristada. Ohtlikumaks peetud indiviididelt võeti vabadus (või kui see ei õnnestunud, surmati nad kohapeal), nad mõisteti süüdi ja karistati. Nende seast kõige ohtlikumateks peetutele mõisteti karistuseks surmanuhtlus, ülejäänud paigutati vangistusse kinnipidamiskohtadesse, enamasti sundusliku töö laagritesse või kolooniatesse, kus suur hulk neist ränkade tingimuste tõttu suri. Vähem ohtlikuks peetud isikud deporteeriti oma elukohast perekondade viisi väheasustatud piirkondadesse Siberis jm. Sageli määrati küüditamisele ka karistatute perekonnad. Enamasti kaasnes küüditamisega vara äravõtmine, riigi omandisse võeti loomulikult ka mahajäänud kinnisvara. Asumisele määramine ei tähendanud aga lihtsalt perekondade kaupa teise elukohta sundimist ja vara äravõtmist. Võib vaielda, kas asumiselesaadetute (eriti sõjajärgsete) suremus oli „astronoomiline“,⁵ kuid kindlasti pandi nad elutingimustelt raskesse ja võõrkeelsesse elukeskkonda, mis viis tuhandete inimeste hukkamiseni. Näiteks ainuüksi eestlaste osas on tänaseks teada u. 3000 asumisel surnud märtsiküüditatut.

Tähelepanu väärib ka nähtus, mida võiksime nimetada *repressioonide tsüklis*. Tavapäraselt nägi see välja nii, et pärast kõige vaenulikumaks peetavate vangistamist ja hukkamist toimus vähem vaenulike perede küüditamine, mis pidi teatava ühiskonnagrupi lõplikult elimineerima. Kuid tegelikkuses võis see tekitada ja enamasti ka tekitas uusi vaenlasi, ning kuna ka režiim uusi vaenlasi aktiivselt otsis ja leidis, siis kordus kõik otsast peale. Taas alustati uue arreteerimislaanega ning lõpuks järgnesid ka küüditamised. Niisiis oli küüditamine repressioonidetsükli pigem viimasel kohal ja selle objektiks olid reeglina vähemad „vaenlased“ perekonniti, mistõttu on selge, et peamise hulga ohvritest moodustasid naised ja lapsed.

Küüditamisele oli ka iseloomulik, et kõrgemal, eelkõige siis NSV Liidu juhtkonna tasandil⁶ otsustati ära asumiselemääratute kategooriad, ning operatiivsel tasandil, mida korraldas ja teostas enamasti riiklik julgeolek, tehti kindlaks nendesse kategooriatesse kuuluvad isikud. Kategooria oli kindlalt piiritletud ning kandis nimetust, mis tulenes kas seadusandlusest, ideoloogiast, rahvusest või muust.

Kuigi bolševike poolt võeti küüditamine massilise represseerimisvormina kasutusele juba Vene kodusõja ajal, seostub see siiski eelkõige Jossif Stalini diktaatorliku võimuloleku ajaga, mistõttu võib rääkida ka stalinistlikest küüditamistest.⁷ On arvestatud, et Stalini ajal, aastatel 1930–1952 küüditati kokku 6 miljonit inimest.⁸ Teatavasti pärast Stalini surma (1953) massidepoteerimisi enam ei organiseeritud. Stalini-aegsed siseriiklikud massidepoteerimised, mida toimus kümnete kaupa, võib lihtsustatult jagada järgmiselt:

1. piirialade ja peamiste linnade etniline puhastus ja kriminogeense kontingendi väljasaatmine (mitmes laines 1928–1938);
2. „kulakute“ massiline küüditamine 1930. ja järgnevatel aastatel;
3. „massioperatsioonid“ 1939–1941 annekteeritud aladel (sh. juuniküüditamine);
4. Nõukogude Liiduga sõjas olevate rahvuste esindajate (sakslased ja soomlased jt.) küüditamine sõja ajal 1941–1945;
5. sakslastega koostöös ja vastupanus Nõukogude võimule süüdistatavate NSV Liidu rahvaste ja gruppide (nt. vlassovlased) täielik küüditamine karistusena 1943–1946;
6. sõjajärgsed küüditamised 1947–1952, sh. 1939–1940 annekteeritud aladel.

⁵ Seda väljendit on kasutanud H. Strods, M. Kott, *op. cit.*, lk. 29.

⁶ Siin kasutatakse mõistet „juhtkond“, aga mitte näiteks „valitsus“ seepärast, et näiteks Stalin, olles sisuliselt diktaatorlik riigijuht, ei olnud kuni 1941. aastani valitsuse eesotsas.

⁷ Stalini-aegsete küüditamiste kohta vt.: Stalinskije deportacii 1928–1953. Sost. N. L. Pabol', P. M. Poljan. Moskva, 2005.

⁸ O. Hlevnjuk. Stalin: diktaatori uus elulugu. Tallinn, 2016, lk. 49.

Liialt historiograafilistesse detailidesse süvenemata visandaksime mõned põhijooned ka märtsiküüditamise erinevate käsitluste kohta, mis on vajalik teema kajastamise lähtekohtadena. Sovetiajal käsitleti märtsiküüditamist osana „kulakluse kui klassi likvideerimisest“, mis oli tarvilik põllumajanduse kollektiviseerimise aktiviseerimiseks ja „banditismi“ likvideerimiseks. Kahjuks kaldus märtsiküüditamise kulakutevastane ja agraarne iseloom ka Lääne historiograafiasse, nii vähe, kui seda oligi.⁹ 2000. aastatest alates hakati eelkõige Baltimaades sellest rääkima kui aegumatust inimsusevastasest kuriteost või isegi genotsiidist. See langes kokku esimeste küüditajate kohtuprotsessidega ja viitas vajadusele õigusliku hinnangu järele. Samal ajal hakkasid ajaloolased seda operatsiooni seostama sovetiseerimisprotsessiga. Baltimaade sovetiseerimise ajalugu käsitlenud Vene ajaloolane Jelena Zubkova kirjutab, et „Priboi“ oli mõeldud kui „suuremastaabiline ja mitme-eesmärgiline aktsioon, ette nähtud likvideerima sovetiseerimispoliitikale vastupanu sotsiaalset baasi kõigi Baltimaade territooriumil“.¹⁰ Märgitakse, et ka arvuliselt oli „kulakuid“ küüditamisnimekirjades ainult umbes 40% ja seega moodustasid suurema osa hoopis „rahvavaenlased“.¹¹ Venemaal ilmusid mitmed küüditamisi ja asumiselesaadetuid käsitlevad dokumendikogumikud.¹² Paraku on alates sellest ajast ilmavalgust näinud ka mõnedki küüditamist õigustavad käsitlused. Kokkuvõttes on märtsiküüditamise olemuse sõnastamine jäänud eriti rahvusvahelises ajalookirjutuses lahtiseks ja vajaks sõnastamist just uute allikate valgusel.

Probleemne piirkond – läänealad

1945. aasta tähistas Teise maailmasõja lõppu. 8. augustil allkirjastati Londonis liitlaste esindajate poolt rahvusvahelise sõjatribunali põhikiri, millega muu hulgas kuulutati deporteerimised olenevalt asjaoludest kas sõja- või inimsusevastaseks kuriteoks. Küüditamised pidid justkui jääma ajalukku. Siiski jätkusid need mõne aja pärast uue hooga ja 1949. aasta märtsiküüditamine kujutas endast suurimat sõjajärgset deporteerimisoperatsiooni NSV Liidus. Kuidas sai selline kuritegu toimuda ja miks „ei kutsutud politseid“?

Märtsiküüditamise konteksti viimiseks vaadeldagem kõigepealt olukorda esimestel sõjajärgsetel aastatel. Pärast taashõivamist käivitus Baltimaades, nagu kardetud oligi, Nõukogude vangistamisoperatsioon, millesarnast mastaapidelt pole siin ei varem ega hiljem nähtud. See, lisaks hirm küüditamiste ja kolhoseerimise ees ja samal ajal käivitunud sundmobilisatsioon Punaarmeele sundisid tuhandeid ennast varjama. Probleemse piirkonna moodustasid eelkõige just aastatel 1939–1940 annekteeritud läänealad Läänemere kuni Musta mereni: Eesti, Läti, Leedu, Lääne-Valgevene, Lääne-Ukraina ja Bessaraabia (Moldova). Kõige tõsisem oli olukord Ukrainas, sest seal oli iseseisvusliikumine absoluutarvudelult kõige arvukam. Kuigi massiküüditamisi oli nendel aladel läbi viidud juba enne sõda Saksamaaga aastatel 1940–1941, oli represseerimistsükkel nüüd taaskäivitatunud.

Samal ajal hakkasid senistel Hitleri-vastase koalitsiooni liitlastel – lääneriikidel ja Nõukogude Liidul – suusad risti jooksuma. Aktiviseerus lääneriikide luuretegevus NSV Liidu vastu, mis oli seoses liitlassuhetega olnud sõja ajal suhtelises varjusurmas. Läände põgenenute seas leidis palju neid, kes asusid tegutsema Balti riikide iseseisvuse taastamise nimel. Ideoloogiliselt tembeldati need ja kohapeal „vana kodanliku vabariigi“ nimel tegutsemises kahtlustatud

⁹ Vt. H. Strods, M. Kott, *op. cit.*, lk. 2.

¹⁰ J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml 1940–1953. Tallinn, 2009, lk. 133–135.

¹¹ Eestlaste küüditamine: mineviku varjud tänases päevas: artiklid ja elulood, lk. 22.

¹² Stalinskie deportacii: Massovye repressii v SSSR: Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-x-pervaja polovina 1950-x godov. Tom 1. Otv. sost. N. Vert i S. V. Mironenko. Moskva, 2004; Specpereselency v SSSR – Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-x-pervaja polovina 1950-x godov = The history of Stalin's Gulag: late 1920s-early 1950s: sobranie dokumentov v semi tomax. Tom 5. Otv. redaktor i sostavitel' T. V. Carevskaja-Djakina. Moskva, 2004 jt.

„koodanlikeks natsionalistideks“ või siis lihtsalt „natsionalistideks“. Sealhulgas eristati neid, kes tegutsesid relvastatuna, nimetades neid „bandiitideks“. Nõukogude riikliku julgeoleku nägemusel kuulusid relvastatud banded natsionalistliku pörandaalususe juurde. Meie mõistes oli tegemist metsavendade või relvastatud vastupanuliikumisega, millel oli rahvuslik-riiklik iseloom.

Nõukogude riikliku julgeoleku salajases ametkondlikus ajalooõpikus 1977. aastast seisib see kirjas järgmiselt:

*„Võitluses kodanlike natsionalistide ja teiste nõukogudevastaste elementidega tuli likvideerida relvastatud natsionalistlik pörandaalus Ukraina ja Valgevene lääneoblastites ning Balti [liidu] vabariikides, tõkestada kirikutegelaste, sektantide ja teiste vaenulike elementide nõukogudevastane tegevus.“*¹³

Nimetatud võitluses eristati kolme etappi: esimese käigus suruti maha avalikud relvastatud väljaastumised (see lõppes enamasti 1946. aastaga), teises purustati kodanlik-natsionalistlik pörandaalus (alates 1947 kuni 1951–1953) ja kolmandas hävitati selle jäänused ja võeti kinni viimased üksikbandiidid ja nende grupid.¹⁴

Et sõjajärgsed küüditamised, sh. märtsiküüditamine jäid just teise etappi, vaadeldgem selle iseärasusi. Kõigepealt hakkavad silma organisatoorsed ümberkorraldused: eelkirjeldatud võitlusvaldkond, mis oli senini allunud marssal Lavrenti Beria juhitud NKVD-le, anti ümberkorraldused läbi teinud Riikliku Julgeoleku Ministeriumi (MGB) alluvusse, mida hakkas juhtima kindralpolkovnik Viktor Abakumov. Vastavad käskkirjad, alates 22. aprilli 1947 käskkirjaga nr. 00207 „Võitluse tugevdamisest natsionalistliku pörandaalususega ja tema relvastatud bandedega Ukraina NSV-s“, anti analoogselt teiste eespool mainitud probleemsete territooriumite, sh. Eesti NSV kohta.¹⁵

Tulles tagasi küüditamiste juurde, siis ligi kahte esimest sõjajärgset aastat (kui lugeda Teise maailmasõja lõpuks septembrit 1945, kui kapituleerus Jaapan) võib pidada suhteliseks vaheajaks NSV Liidu siseriiklikes küüditamistes. Ei maksa siiski unustada, et just sel perioodil olid küüditajatel „käed tööd täis“ rahvusvaheliste massiliste inimvahetustega, mis oma olemuselt vastasid samuti deporteerimistele. Siinkohal peame silmas eelkõige sakslaste väljasaatmist vastmoodustatud Kaliningradi oblastist ja jaapanlaste küüditamist Kaug-Idast, vlassovlaste asumiseleasaatmist, abi vähemusrahvuste väljasaatmiseks Poolas jm., samuti repatrieerimisi Lääne okupatsioonitsoonidest Saksamaal, sõjavangide küsimuse korraldamist jne.¹⁶

Operatsioon „Lääs“ Ukrainas

Nii leiame just Ukraina selle maana, kus toimus esimene sõjajärgne ja selle piirkonna suurim deporteerimisoperatsioon sügisel 1947, s. o. ajal, kui MGB-s oldi jõutud läbi viia reorganiseerimised ja saadud pühenduda vastupanuliikumise likvideerimisele. Ukraina lääneoblastites juhtis relvastatud vastupanu Ukraina Rahvuslaste Organisatsioon (OUN). Juba aastatel 1944–1946 oli Ukraina lääneoblastitest (tollased Rovno, Volõõnia, Lvovi, Ternopoli, Stanislavski, Tšernovtsõ ja Drogobõtsi oblastid) NKVD ja NKGB (Riikliku julgeoleku rahvakomissariaat) poolt siseministeriumi (MVD) andmetel deporteeritud 14 729 „bandiitide“ s. t. OUN liikmete peret kokku 36 609 inimesega.¹⁷ Nii võib öelda, et Ukrainas toimusid küüditamised pidevalt, kuid 1947. aastal said need uue hoo ja organisatsioonilise kuju.

24. mail 1947 saatsid NSV Liidu julgeolekuministri esimene asetäitja kindralleitnant Ser-

¹³ Istoriija sovetskix organov gosudarstvennoj bezopasnosti: Učebnik. Pred. red. koll. V. M. Čebrikov. Moskva, 1977, lk. 454.

¹⁴ Samas, lk. 470.

¹⁵ Samas, lk. 471.

¹⁶ Stalinskie deportacii, lk. 618–620.

¹⁷ Samas, lk. 631.

gei Ogoltsov ja Ukraina NSV julgeolekuminister kindralleitnant Sergei Savtšenko NSVL julgeolekuministrile Abakumovile kirja, kus avaldasid initsiatiivi OUN-laste ja teiste bandiitide perede väljasaatmiseks Ukrainast. Nad kirjutasid:

„OUN-laste ja bandiitide perede väljasaatmine, mis on, nagu näitab kogemus, üpris efektiivne meetod võitluseks OUN pörandaaluste ja bandiitidega, on märkimisväärsel määral kaasa aidanud pörandaaluse ja bandede lagundamisele, [see] kutsus [neid] välja ilmuma süüd üles tunnistama, raskendas OUN-i pealikel uute liikmete ja bandiitide värbamist, tõukas ülestunnistusega väljatulnuid aktiivsele võitlusele bandedega, kahandas [OUN-i] toetavat baasi, kuna kohalik elanikkond keeldus sellist repressiooni kartes bandiitidele materiaalselt abi andmast.“¹⁸

Töenäoliselt osutusid toodud argumendid veenvaks, sest 13. augustil 1947 tegi ÜK(b)P KK Poliitbüroo vastusena julgeolekuministri ettepanekule otsuse suurküüditamise algatamise kohta. Selle operatsiooni, mille kattenimeks määrati „Zapad“, käivitas julgeolekuminister Abakumovi käskkiri 22. augustist 1947 nr. 00430 „Süüdimõistetud, tapetud ja illegaalselt elavate aktiivsete natsionalistide ja bandiitide perekondade väljasaatmisest Ukraina lääneoblastitest“.¹⁹ Pealkirjas kajastuvad asumiselemääratute kategooriad, nendeks on perekonnad, kelle liikmed on osalenud vastupanuliikumises ja selle pärast süüdi mõistetud, kohapeal tapetud või pöranda all.

Väljasaatmise operatsiooni üldjuhtideks määrati ettepaneku teinud kindralid Ogoltsov ja Savtšenko. Lisaks komandeeriti operatsiooni kindlustamiseks kohale NSVL julgeolekuministri asetäitja kindralleitnant Afanassi Blinov (tema otseseks ülesandeks sai vajamineva autotranspordi ja kütuse tagamine), NSVL MGB Sisevägede Peavalitsuse ülem kindralleitnant Pjotr Burmak (tema pidi hoolitsema eelkõige MGB vägede kaasamise eest) ja kindralleitnant Aleksandr Vadis. Komandeerimisest teavitas Abakumov koheselt Ukraina K(b)P keskkomitee esimest sekretäri Lazar Kaganovitšit ja ministrite nõukogu esimeest Nikita Hruštšovi, kellel paluti osutada igakülgselt abi. Oblastitesse määrati operatsiooni korraldama NSVL MGB volinikud, kellele määrati asetäitjad operatiivalal ja vägede alal. Volinik kujutas endast väljasaatmisoperatsioonis ametipositsiooni, kuhu juhtivad julgeolekuohvitserid ajutiselt määrati, vabastamata neid oma alaliselt ametikohalt. Need olid kindralite ja polkovnikute aukraadis ning väljastpoolt Ukrainat. Volinikel tuli otsekohe asuda ettevalmistamist korraldama, selleks anti aega vähem kui kaks kuud, sest operatsioon tuli läbi viia ajavahemikus 10.–20. oktoober, kindlustades selle ettevalmistuse täieliku konspiratsiooni. Just viimane sai olla garantiiks, et küüditamine tabaks ootamatult.

Kattenimede kasutamine küüditamisoperatsiooni puhul on seletatav MGB toimikupõhise operatiivarvestuse asjaajamistavadega, kus kattenimede kasutamine oli operatsioonide või operatiivtoimikute, näiteks agentuurtoimikute puhul reegel. Ukraina operatsiooni puhul on

Mitme küüditamisoperatsiooni üldjuht kindralleitnant Sergei Ogoltsov. Wikipedia

¹⁸ Ukraina operatsiooni kirjeldamisel on kasutatud artiklit: O. Bažan, Operacija “Zapad”: Iz istorii deportacii naselenija Zapadnoj Ukrainy v Kazaxstan. – 65 let s načala deportacii žitelj Ukrainy v Kazaxstan. Sbornik materialov zasedanija kruglogo stola 20 nojabrja 2012 goda. Karaganda, 2012, lisaks digiteeritud dokumente Ukraina Vabastusliikumise elektroonilise arhiivi leheküljelt Elektronnij Arxiv Ukrain’skogo Vizvol’nogo Ruxu, <http://avr.org.ua/>.

¹⁹ Prikaz Ministra gosudarstvennoj bezopasnosti Sojuza SSR za 1947 god № 00430 o vyselenii semej osužden-nyx, ubityx i naxodjaščixsja na nelegal’nom položenii, aktivnyx nacionalistov i banditov s territorii Zapadnyx oblastej Ukrainy, 22.08.1947, Elektronnij Arxiv Ukrain’skogo Vizvol’nogo Ruxu, <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/25252/>.

Selle allkiri võiks olla:
„Priboi“ Lätis: Stende
pealelaadimispunkt
25. märtsil 1949.
Foto: Janis Indriks.
Läti okupatsioonimuseum,
OMF 6533-2

kattenime „Zapad“ (vene k. Lääs) ja piirkonna seos ilmne. Reeglina sama kattenime, mida oli juba analoogsel puhul kasutatud, uue operatsiooni kohta enam ei tarvitatud.

Suurt tähelepanu väärib ka eelnimetatud käskkirja juurde kuulunud operatsiooni läbi viimise instruksioon, mis oli allkirjastatud kindral Ogoltsovi poolt.²⁰ Operatiivtasand oli rajoon (Ukraina NSV oli nagu suur osa NSV Liidu territooriumist jagatud oblastiteks ja need omakorda rajoonideks) ja rajooni määratud NSVL MGB volinik pidi koostama operatsiooni plaani. Koos MGB rajooniosakonna ülemaga tuli tal osakonnas leiduvate materjalide alusel kindlaks teha väljasaatmisele kuuluvad pered ja vormistada nende kohta arvestustoimikud. Määrati ära, et väljasaadetavate kariloomade ja muu vara vastuvõtu ja edasise kasutamise tagavad kohalikud võimuorganid. Seda võtet, kus kaasamisele kuulusid ka kohalikud võimuga kaasajooksikud, kasutati reeglina kõigil väljasaatmistel. Küüditatavatele tuli teatada, et nad saadetakse välja seoses sellega, et nende pereliikmed pidasid aktiivset võitlust Nõukogude võimuga. Juhend määras kindlaks konkreetse pere küüditamist teostava „operatiivtöötaja“ tegutsemiskorra. Elukohtades tuli pered viia kas kogumispunktidesse või siis otse pealelaadimispunktidesse (rongijaamades, kus inimesi ešelonile laaditi). Pealelaadimispunktis pidi operatiivtöötaja pered koos dokumentatsiooniga üle andma ešelonile komandandile.

Moodustati nn. operatiivgrupid, mis koondasid küüditamisgruppe ühes asustatud punktis. Üks küüditamisgrupp eesotsas volinikuga (operatiivtöötaja) oli arvestatud 3–4 pere peale, gruppis olid veel MGB sisevägede sõdurid ja kohalikud aktivistid. Tuleb ka märkida, et hiljem instruksiooni veidi täpsustati ja tegelik toimimisviis võis sellest vähesel määral erineda.

Kuidas käis operatsiooni ettevalmistus? Juba 29. augustil, s. o. nädal pärast käsu andmist toimus Lvovis, kus asus operatsiooni keskus, koosolek NSVL MGB volinike ja Ukraina NSV MGB oblastivalitsuse ülemate osavõtul, kus õpiti eelnimetatud käskkirja ja instruksiooni põhjalikult tundma. Mõni päev hiljem toimusid sarnased koosolekud oblastikeskustes MGB kohalike (linna ja rajooni) osakondade juhtide osavõtul.

Järgnes operatsiooni läbiviimise planeerimise ja ettevalmistamise faas. Juba 4. septembriks oli kokku pandud 11 344 arvestustoimikut ja 5435 neist olid juba ka Ukraina NSV MGB keskparaadis lõplikult vormistatud, sh. kandsid julgeolekuministri ja liiduvabariigi prokuröri allkirju. 30. septembriks oli rajooniosakondadest Lvovi laekunud juba 44 192 toimikut,

²⁰ Instrukcija o porjadke provedenija vyselenija semej aktivnyx nacionalistov i banditov iz Zapadnyx oblastej Ukrainy, 22.08.1947, Elektronij Arxiv Ukrains'kogo Vizvol'nogo Ruxu, <http://avr.org.ua/index.php/view-Doc/25253/>.

millest oli lõplikult vormistatud 31 364 kokku 99 675 inimesega. Sellest lähtuvalt koostati vajamineva raudteetranspordi kava rohkem kui 100 000 inimese veoks. Ette oli nähtud 90 pealelaadimispunkti.

Operatsiooniplaanid koostati oblasti tasandil NSVL MGB voliniku allkirjaga. Nendes oli ära näidatud:

- 1) väljasaadetava „erikontingendi“ (küüditatavate) hulk perede ja isikute arvestuses;
- 2) vajamineva elavjõu arvestus (MGB operatiivtöötajad ja sisevägede sõdurid, neid abistavad isikud);
- 3) läbiviimise käik: operatiivgrupid (nii oli nüüd nimetatud küüditamisgrupe) sisenesid väljasaadetavate elupaika üheaegselt kell 6 hommikul (koidikul);
- 4) transpordivahendite arvestus;
- 5) pealelaadimispunktide arvestus ja töö kord;
- 6) operatsiooni juhtimine. Näiteks Lvovi oblastis moodustati juhtkonna staap, kuhu kuulusid NSVL MGB volinik, MGB oblasti valitsuse ülem, voliniku asetäitja vägede alal ning voliniku abid side ja transpordi alal. Rajoonides moodustati samuti viieliikmeline staap volinikuga eesotsas. Mitut rajooni katsid nn. operatiivsektorid, mille ülem oli ühtlasi ka pealelaadimispunkti komandant;
- 7) meetmed vastupanuavalduste mahasurumiseks.

Niisiis tegi tegelik elu esialgsetesse instruksioonidesse omad korrektiivid, mis paistab tõestavat ka seda, et sellises mahus küüditamisoperatsioon oli seda läbi viivale ametkonnale veel suhteliselt uus kogemus ja operatsiooni tehniline külg oli alles kujundamisjärgus.

MGB ei olnud siiski ainus ametkond, kes operatsiooni läbi viima pidi: sarnaselt 1941. aasta juuniküüditamisega (mis toimus teatavasti samuti korraga kõigi Baltimaade territooriumil, samuti väikese ajanihkega ka Ukrainas ja Moldovas) oli kaasatud siseministeerium (MVD). Siseministeerium sai operatsioonis toetava ja kindlustava rolli. MVD aitas elavjõuga, pidi küüditatud üle võtma ešelonidel, transportima nad sihtkohta ja võtma nad seal erikomandantuuride valve alla. Kui 1941. aastal oli siseministeerium (siis Beria juhitud NKVD) riikliku julgeoleku „suurem vend“, siis nüüd oli olukord muutunud. MGB oli haaranud MVD käest enda kätte olulisi vastutusalasid, minister Abakumov käitus MVD juhtkonna suhtes üleolevalt ja nende ministeeriumite suhteid varjutas rivaliteet. Ka vaadeldavate küüditamiste puhul on ülimalt oluline, et NSV Liidu valitsus, kes tegi küüditamise läbiviimise kohta otsuse, määras operatsiooni juhtrolli selgesõnaliselt julgeolekuministeeriumile ja -ministrile.

„Zapadi“ ettevalmistamise käigus selgus, et kasutati ka konspiratsiooni kadumiseni viinud võtteid, näiteks täideti perede küsitluslehti koos perepeadega, nõuti külanõukogudest välja ametlikke tõendeid perede koosseisu kohta jne. Kõike seda peeti muidugi taunitavaks, sest see viis selleni, et paljud hakkasid ennast varjama. Ettevalmistuse eest vastutavad said infot, et eelseisev väljasaatmine on elanikkonna seas laialdaselt teatavaks saanud.

Konspiratsiooni säilitamiseks informeeriti partei rajoonikomiteede sekretäre eelseisvast aktsioonist alles 2–3 päeva enne selle algust. Küüditamine algas 21. oktoobril kell 6 hommikul, Lvovi linnas aga juba mõni tund varem. See ei möödunud intsidentideta ja ka kättesaadud inimeste arv jäi kindlakstehtutest oluliselt väiksemaks. Kokku küüditati „Zapadi“ raames MVD andmetel 77 791 inimest 26 332 perest.²¹ Siiski tuleks sedavõrd suurte inimhulkade puhul suhtuda nii täpsesse statistikasse ettevaatlikult. Enamasti kajastab see mingi kindla hetke, näiteks rongilelaadimise seisu. Sageli saadeti inimesi peredele järele või lasksid nad ise seda teha, inimesi suri teel, asumisel sündis lapsi jne. Mingil määral olid küüditamise ohvriteks ka need, kes olid nimekirjas, kuid pääsesid. Ka neilt võidi ära võtta vara ja jätta nad pagendusse omal maal.

²¹ Stalinskie deportacii, lk. 631.

Leedu „Kevad“

Samal, 1947. aastal käivitus Baltimaades kolhoseerimise kampaania. Ukrainas oli see küsimus toleks ajaks juba valdavalt lahendatud. Rünnak „kulakutele“, s. t. majanduslikult iseseisvate, paremal järjel talude vastu, tegelikkuses aga talude ja siinse külaelu korralduse vastu üldse, oli Baltikumis alanud 1946. aastal. 21. mail 1947 andis ÜK(b)P Keskkomitee määruse kolhooside rajamise kohta Eestis, Lätis ja Leedus. Seega muutus ka siin piirkonnas järjest aktuaalsemaks kolhoseerimist takistava „kulakluse“ „likvideerimise“ küsimus. Meetodiks valiti siin juba 1930. aastal NSV Liidus praktiseeritud massideporteerimised.

Esirinnas oli siin Leedu, kus elas ligikaudu sama palju elanikke kui Lätis ja Eestis kokku ja kus ka vastupanu mastaabid olid seetõttu kõige suuremad. Seetõttu tabasid seda maad sarnaselt Ukrainale paari- kuni mõnetuhandelised küüditamised ka aastatel 1945–1947, kui kokku küüditati MVD andmetel üle kümne tuhande inimese.²² Leedut tabas suurim massiküüditamise operatsioon juba järgmisel aastal pärast Ukrainat, 1948. aasta kevadel.

Paraku on selle operatsiooni korralduslikust poolest seni teavet märksa vähem kui eelnenu kohta Ukrainas. Selle aluseks sai NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus 21. veebruarist 1948 nr. 417-160ss²³ „Illegaalselt elavate bandiitide ja natsionalistide perekondade, samuti bandiitide abistajate ja kulakute väljasaatmisest Leedu NSV-st“. Välja tuli saata 12 134 peret 48 000 inimesega Krasnojarski kraisse, Irkutski oblastisse ja Burjaadimongoli ANSV-sse.²⁴ Niisiis oli sellel korral küüditamisotsuse tegijaks nüüd mitte poliitbüroo, vaid valitsus ja, nagu näeme, olid objektina kaasatud ka kulakupered.

Operatsioon sai kattenimeks „Vesna“ (vene k. kevad), mis kahtlemata viitab selle toimumisajale. Inimeste kinnivõtmine toimus 22.–27. mail. Operatsiooni viis läbi MGB (kaudsete andmete põhjal oli üldjuht jällegi kindral Ogoltsov) MVD toetusel.²⁵ Erinevatel andmetel küüditati selle käigus Krasnojarski kraisse, Novosibirski oblastisse ja Burjaadimongoolia ANSV-sse ligi 11 233 peret (sh. 8228 kulakuperet) 39 482 inimesega, seega jäi küüditamisplaan täitmata.²⁶

26. novembril 1948 andis aga NSVL ÜN Presiidium seadluse selle kohta, et Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja ajal kaugematesse piirkondadesse sunniviisilisele asumisele välja saadetud isikud (tšetseenid, karatšaid, ingušid jt. karistuseks täielikult deporteeritud rahvad) peavad jääma asumisele tähtajatult, s. t. oma surmani, ja need, kes asumiskohtadest põgenevad, kuuluvad kriminaalvastutusele võtmisele ning karistamisele 20 aasta sunnitööga. See oli ka tollaseid olusid arvestades väga ränk karistumäär – surmanuhtlus oli tollal üldiselt kaotatud ning kõrgeimaks karistuseks oli 25 aastat töölaagrit. Kriminaalvastutusele võtmisele määrati ka need, kes asumiselt põgenenuid varjasid.²⁷ Etteruttavalt võib öelda, et peagi selgus, et seda määrust ei kohaldata mitte üksnes sõja ajal, vaid ka selle järgselt asumisele saadetutele, sh. märtsiküüditatutele.

Baltimaid tabab „Murdlaine“

Eelkirjeldatud poliitilises ja juriidilises keskkonnas toimuski 1949. aasta suurküüditamiste kavandamine. Esimeseks siin järjekorras sai just kolme Baltimaa ühisküüditamine, mis

²² V. Tininis. Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla = Political Bodies of the Soviet Union in Lithuania and their Activities (1944–1953). Vilnius, 2008, lk. 365.

²³ Liide ss tähendab siin, et määrus oli täiesti salajane, vene k. – soveršenko sekretno.

²⁴ P. Polian. Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR, lk. 356.

²⁵ Stalinskie deportacii, lk. 641.

²⁶ V. Tininis. Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla, lk. 365.

²⁷ Prezidium Verxovnogo Soveta SSSR. Ukaz ot 26 nojabrja 1948 goda Ob ugovolnoj otvetstvennosti za pobegi iz mest ob`jazatel'nogo i postojannogo poselenija lic, vyselennyx v otdalennye rajony Sovetskogo Sojuza v period Otečestvennoj Vojny. – Massovyje repressii v SSSR, lk. 585–586.

otsustati mitteformaalselt Stalini siseriingis Leedumaa, Lätimaa ja Eestimaa komparteede keskkomiteede sekretäride kohalolekul ja isegi nende esitatud eelnevalt Moskvas arranžeeritud palvel.²⁸ Otsus vormistati, nagu ka varasemal aastal Leedu puhul, valitsuse salajase määrusena, kusjuures asumisele määratavate kategooriad vastasid üldjoontes Leedu omadele veidi laiendatud ja täpsustatud kujul. Otsus on mitmes keeles avaldatud ja üldiselt teada, seetõttu ei hakkaks seda siinkohal kordama, märkigem vaid, et välja tuli saata 29 000 perekonda, kokku 87 000 inimesega.²⁹ Juhtroll operatsioonis jäeti jällegi MGB-le, kuid alates küüdirongile panekust allusid asumiseleasadetavad MVD-le. Sealjuures pidi mõlema ministeeriumi üleselt organiseerimist kureerima NSVL Ministrite Nõukogu esimehe asetäija Lavrenti Beria, kes viimasel ajal oli jällegi Stalini lähiringi tõusnud.

Operatsiooni kattenimeks sai (ei ole teada, millise dokumendi alusel) „Priboi“ (vene k. murdlaine). Seda venekeelset sõna on enamasti tõlgitud kui „murdlane“ või „lainelööök“. Üks sõnaraamat annab selle tõlkeks „lainemurd, murdlus, uhe; poeetiliselt ka inimhulkade juurdevool“.³⁰ Kujund oli valitud tabavalt.

Kuna „Priboi“ osas on, nagu eespool näidatud, üsna detailseid kirjeldusi juba ilmunud, tooks ära vaid põhilised momendid, mis võiksid selle paigutada teiste sõjajärgsete küüditamiste sekka käesoleva artikli teema ja eesmärkide raames. On teada, et NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsusele järgnesid käskkirjad operatsiooni teostavate ministeeriumite siseselt: 28. veebruaril NSVL MGB käskkiri nr. 0068 ja alles 15. märtsil NSVL MVD käskkiri nr. 00225. Kas kirjalikke käsked ja juhiseid jagati ka parteiorganisatsiooni liinis (näiteks liiduvabariikide parteikomiteede esimesed sekretärid olid operatsiooni ettevalmistamiseks pühendatud), ei ole teada. Kõik see dokumentatsioon oli loomulikult rangelt salajane.

Kui NSVL MVD käskkiri operatsiooni läbiviimiseks on avaldatud juba üle paari aastakümne tagasi,³¹ siis NSVL MGB käskkiri nr. 0068, mis tegelikult operatsiooni korraldas, polnud seni ajani uurijateni jõudnud. Tänapäevaks on Eesti Mälu Instituudil õnnestunud hankida ärakiri selle käskkirja tekstist ja seetõttu oleks seda siinkohal paslik käsitleda.³² Minister Abakumovi allkirjastatud dokument koosneb 14 punktist, mis määravad ära operatsiooni üldjuhi (sarnaselt „Zapadile“ ja „Vesnale“ sai selleks jällegi määratud kindral Ogoltsov), NSVL MGB volinikud liiduvabariikides ja nende asetäitjad vägede alal ning NSVL MGB volinikud kõigi liiduvabariikide maakondades või rajoonides. Nagu Ukrainas varem, pidi ka siin volinik töötama koos kohaliku juhiga, s.t liiduvabariigi volinik koos ministriga ja maakonna volinik koos maakonnaosakonna ülemaga.

²⁸ Vt. sellest lähemalt: M. Saueauk, T. Tännberg. Kuidas võeti Kremli vastu otsus ühise küüditamisoperatsiooni läbiviimiseks Balti liiduvabariikides 1949. aasta suvel? Nikolai Karotamme ülestähendus kohtumisest Jossif Staliniga 18. jaanuaril 1949. – Tuna 2014, nr. 3, lk. 92–97.

²⁹ NSVL MN määrus 29. jaanuarist 1949 nr. 390-138ss „Kulakute ja nende perekondade, illegaalselt elavate, relvastatud kokkupõrgete ajal tapetud ning süüdimõistetud bandiitide ja natsionalistide perekondade, vastupanutegevust jätkavate legaliseeritud bandiitide ning nende perekondade, samuti repressseeritud bandiitide abistajate perekondade Leedu, Läti ning Eesti territooriumilt väljasaatmise kohta“, eesti k.: Eestlaste küüditamine, lk. 181–183; vene k.: Massovye repressii v SSSR, lk. 517–519; inglise k.: A. Rahi-Tamm, A. Kahar. Deportation operation Priboi, lk. 456–458.

³⁰ Vene-eesti sõnaraamat, II kd. Koost. P. Arumaa, B. Pravdin ja J. V. Veski. Tallinn, 1975, lk. 850.

³¹ NSV Liidu siseministri käskkiri 12. märtsist 1949 nr. 00225 „Leedu, Läti ja Eesti territooriumilt kulakute koos perekondadega, bandiitide ja natsionalistide perekondade väljasaatmisest.“ – V. Ohmann, T. Tännberg, *op. cit.*, lk. 625–629.

³² Prikaz ministra gosudarstvennoj bezopasnosti Sojuza SSR № 0068 28 fevralja 1949 goda O vyselenii s territorii Litvy, Latvii i Ėstonii kulakov s sem'jami, semej banditov i nacionalistov, naxodjaščixsja na nelegal'nom položenii, ubityx pri vooružennyx stolknovenijax i osuždennyx, legalizovavšixsja banditov, prodolžajuščix vesti vražeskiju dejatel'nost' i ix semej, a takže semej repressirovannyx posobnikov banditov. Teksti ärakiri Eesti Mälu Instituudi kogus.

Tabel. „Priboi“ liiduvabariiklikud juhid

Ametikoht või ajutine positsioon operatsioonil	Leedu NSV	Läti NSV	Eesti NSV
NSV MGB minister	kindralleitnant Nikolai Gorlinski	kindralmajor Alfons Noviks	kindralmajor Boris Kumm
NSVL MGB volinik	NSVL MGB 2. peavalitsuse ülema asetäitja kindralleitnant Jakov Jedunov	NSVL MGB 5. valitsuse ülema asetäitja polkovnik Mihhail Golovkov	Valgevene sõjaväeringkonna MGB vastuluurevalitsuse ülem kindralmajor Ivan Jermolin
NSVL MGB voliniku asetäitja vägede alal	MGB sisevägede 4. laskurdiviisi komandör kindralmajor Pavel Vetrov	MGB sisevägede 5. laskurdiviisi komandör kindralmajor Pjotr Leontjev	MGB sisevägede 7. laskurdiviisi komandör polkovnik Dmitri Serikov

Kesksed figuurid siin olid NSVL MGB volinik ja liiduvabariigi julgeolekuminister, mistõttu võib rääkida kaksik- või paarisjuhtimisest. Tõenäoliselt oli selline korraldus ennast siis juba varasemalt õigustanud. Võib oletada, et see oli vajalik, sest liiduvabariigi ministril puudus õigus käsutada teisi, talle mitte teenistuslikult alluvaid MGB organeid ja vägesid. On üsna selge, et vaidlusküsimuste puhul jäi viimane sõna Moskva volinikule, kes oli ise juba kogemustega kүүditamisjuht ja lisaks minister Abakumovi volitatud esindaja. Operatsiooni käsuahelas olid järgmised tasandid:

1. Üldjuhtimine. Selleks moodustati kindral Ogoltsovi käsutusse staap, mis asus Riias.³³
2. Liiduvabariiklik juhtimine. Paarisjuhtimise (vt. tabelit „Priboi“ liiduvabariiklikud juhid) käsutusse moodustati liiduvabariiklikud staabid. Lisaks komandeeriti vahetult operatsiooni läbiviimiseks (vähemalt Eestisse) veel kõrgem ohvitser NSVL MGB juhtkonnast, keda võib pidada operatsiooni vahetu läbiviimise liiduvabariiklikuks kõrgeimaks juhiks. Eestis oli selleks NSVL julgeolekuministri asetäitja kindralleitnant Afanassi Blinov.³⁴ Blinov saabus Tallinnasse tõenäoliselt 21. märtsil.
3. Maakondlik tasand. Ka siin toimus juhtimine sarnaselt eelmisele tasandile paarisjuhtimise vormis, mida teostasid MGB linna- või maakonnaosakonna ülem ja tema juurde määratud NSVL MGB volinik. Tegelikult olid volinikeks ENSV MGB keskaparaadi juhtivad ohvitserid. Maakondlik tasand teostas kүүditatavate kindlakstegemist, operatsiooni planeerimist ning läbiviimist kuni nende üleandmiseni pealelaadimispunktides. Maakonnas võidi läbiviimiseks luua vahepealseid kogumispunkte (näiteks vallamajades), kuhu väljasaadetavad koondati enne transportimist pealelaadimispunktidesse. On tõenäoline, et ka maakonnas moodustati samuti operatsiooni staap.³⁵

Paralleelselt moodustati operatsiooni juhtkond ja staap ka siseministeriumi poolt. Üldjuhi ja tema staabi kohta selget informatsiooni ei ole, võimalik, et selleks oli NSVL sisemi-

³³ V. Pool. Operatsioon „Priboi“: Hilinenud reportaaž märtsikүүditamisest. – Õhtuleht 1992, nr. 69–73. Nagu artiklist nähtub, olid olemas ka Eesti liiduvabariikliku staabi ettekanded üldstaabile, käesoleval ajal neid aga Eesti arhiivides ei leidu, mistõttu saab teha järelduse, et operatsiooni materjal ei ole ka veel ainuüksi Eesti osas terviklikult kättesaadav.

³⁴ Nagu eespool näidatud, oli Blinov varem tegev ka vähemalt operatsiooni „Zapad“ juures ja hiljem op. „Jug“ (nimetatud operatsioonide kohta on sellekohast teavet, mida ülejäänute kohta ei ole) juures, nüüd juba sarnases rollis kui Eestis.

³⁵ A. Rahi-Tamm, A. Kahar. Deportation operation Priboj, lk. 432.

nistri asetäitja kindralleitnant Vassili Rjasnoi, sest temale on lähetatud operatsiooni aruandlus ENSV MVD-lt. Liiduvabariiklikul tasandil juhtisid Eestis operatsiooni MVD osas ENSV sise-minister kindralmajor Aleksander Resev ja NSVL MVD „esindaja“ kindralmajor Vladimir Rogatin. Moodustatud oli staap, kuhu kuulus teiste hulgas ka MVD konvoivägede 48. diviisi komandör kindralmajor Jevgeni Kemerov, kuna konvoiväed osalesid küüdirongide valves.³⁶

Käskkiri nr. 0068 andis ka konkreetsed ülesanded mitmetele NSVL MGB kõrgematele ohvitseridele operatsiooni tagamiseks elavjõuga, transpordi, kütuse, side jm-ga. Nii pidi NSV Liidu julgeolekuministri asetäitja kaadri alal, kindralmajor Mihhail Svinelupov komandeerima Leetu, Lätti ja Eestisse 4146 operatiivtöötajat. Raudtee- ja veetranspordi MGB valve peavalitsuse ülem kindralleitnant Aleksandr Vadis pidi saatma Läti NSV MGB korraldusse 500 ja Eesti NSV MGB korraldusse 1400 ohvitseri ja seersanti. NSVL MGB Sisevägede Peavalitsuse ülemal kindralleitnant Burmakil tuli komandeerida Lätti 4000 ja Eestisse 2950 sisevägede ohvitseri ja sõdurit jne. NSV Liidu riikliku julgeoleku ministri asetäitjal kindralleitnant Afanassi Blinovil tuli kindlustada operatsiooni läbiviimine vajaliku koguse autotranspordi ja kütusega. Volinikel ja ministritel tuli kindlustada (s. t. nemad vastutasid selle tagamise eest isiklikult) operatsiooni läbiviimiseks vajalik konspiratsioon. Operatsiooni läbiviimise aeg pidi määratama erikorraldusega. Käskkiri kinnitas ka operatsiooni läbiviimise instruksioonid, mis sätestasid põhilised tegevused operatsiooni ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks MGB poolt.

NSVL MGB käskkiri käivitas planeerimise ja ettevalmistamise faasi operatsioonis osalevates MGB organites ja vägedes. Kahjuks ei ole tänapäeval kättesaadav ENSV MGB operatsiooniplaan, kuid uuritud on näiteks NSVL MGB Sisevägede Peavalitsuse plaani ja aruandeid.³⁷ Samuti on leitavad operatsiooniplaanid ja -aruanded Eesti NSV maakondade (ja Tallinna ning Narva linnade) osas.³⁸ Viimaseid vaadeldes võib teha järelduse, et põhiosas olid operatsiooni läbiviimise meetodid analoogsed neile, mis juba 1947. aastal Ukrainas kasutuses olnud.

Tegelikkuses oli ettevalmistamise see osa, mis puudutas väljasaadetavate perekondade kindlakstegemist etteantud asumiselemääratute kategooriate järgi, alanud juba enne käskkirja nr. 0068 andmist. Nii on näiteks teada, et Leedu NSV MGB alustas tööd operatsiooni ettevalmistamiseks juba 7. veebruaril. Eestis alustati perekondade kindlakstegemist veebruari keskel.³⁹ Seetõttu võib arvata, et instruksioon ja käsud olid selles osas mingil kujul olemas juba varem ja käskkiri nr. 0068 kinnitas need.

Maakondliku tasandi tarbeks anti 8. märtsil juhised operatsiooni planeerimiseks ja näidati ette küsimused, mida plaanis kajastada. Et sarnane juhend on olemas järgneva operatsiooni „Jug“ materjalide hulgas (vt. allpool) ja see vastab enamasti maakonnaplaanidele Eestis, siis siinkohal seda täpsemalt ei kirjeldata. Planeerimise faas lõppes Eestis üldjoontes 14. märtsiks, mil Kumm ja Jermolin maakondlikud plaanid kinnitasid. Eestile ettenähtud küüditamisliimit oli valitsuse määrusega 7500 perekonda 22 500 inimesega, mille hulgas MGB arvestuse järgi oli 3077 kulakute peret ja 4423 bandiitide ja natsionalistide peret. Koos reserviga oli selleks ajaks vormistatud 9407 arvestustoimikut, seega oli reserv 1907 toimikut/peret.⁴⁰ Reserviga vormistati toimikuid ka Lätis ja Leedus.

Operatsiooni käivitus teatavasti 25. märtsil enamikes kohtades koidikul kell 6 hommikul. Selle tulemused on kajastatud erinevates aruannetes, kuid küllalt usaldusväärseks võib pidada arve, mis on esitatud NSVL siseministri poolt Stalinile ja Nõukogude valitsuse juhtidele. Selle järgi saadeti Eestist, Lätist ja Leedust välja kokku 30 630 perekonda 94 775 inimesega,

³⁶ Samas, lk. 437.

³⁷ Vt. täpsemalt: H. Strods, M. Kott, *op. cit.*

³⁸ Materialy po delu „Priboj“ za 1949 god, RA, ERAF4-k.1.65.

³⁹ A. Rahi-Tamm, A. Kahar. Deportation operation Priboj, lk. 432.

⁴⁰ Kumm i Ermolin – Abakumovu, 14.03.1949, RA, ERAF4-k.1.65, l. 155–157.

nende seas 41 987 naist, 27 084 last ja 25 708 meest. Seega oli tegemist suurima sõjajärgse küüditamisega. Kõigile ohvritele kohandati eelmainitud 26. novembri 1948 seadlust.

1949. aasta küüditamisoperatsioonid Lõunas

„Priboile“ järgnes samal, 1949. aastal veel kaks massiküüditamist: väljasaatmine Musta mere rannikupiirkonnast ja Kaukaasiast ning seejärel Moldaavia NSV-st (operatsioon „Jug“, vene k. Lõuna).

Gruusia, Armeenia ja Azerbaidžaaani NSV-s ja Musta mere idakaldal läbi viidud kreeklaste, türklaste ja armeenia rahvuslaste (dašnakkide) ja nende perede küüditamine toimus ühe operatsioonina juunis 1949, selle kattenimi ei ole teada. Teatavasti oli NSV Liidu vahekord Türgiga pingeline ning Kreekas olid kommunistid kodusõjas lüüa saanud. Otsuse Türgi kodanike ja türklaste väljasaatmisest tegi poliitbüroo 4. aprillil 1949, dašnakkide kohta 11. aprillil ja kreeklaste puhul 17. mail. Viimases põhjendati kreeklaste küüditamist kui „puhastamist poliitiliselt ebausaldusväärsetest elementidest“. Sellisena meenutas see operatsioon varasemaid etnilisi puhastusi. Ei ole andmeid, et nende küüditamiste kohta oleks tehtud ka valitsuse otsus. Ülesande täitmiseks andis NSVL julgeolekuminister 28. mail 1949 välja käskkirja nr. 00813 „Türgi kodanike, kodakondsuseta türklaste, Nõukogude kodakondsusesse võetud endiste Türgi kodanike, Kreeka kodanike, kodakondsuseta ja Nõukogude kodakondsusesse võetud endiste Kreeka kodanike ning dašnakkide väljasaatmisest Gruusia NSV-st, Armeenia NSV-st, Azerbaidžaaani NSV-st ja Musta mere rannikualalt“.⁴¹

Operatsiooni üldjuhiks määrati sel korral NSV Liidu julgeolekuministri asetäitja kindralleitnant Nikolai Selivanovski. Sisupunktide osas sarnaneb see käskkiri „Priboi“ käskkirjaga nr. 0068. Kasutati valdavalt sarnast paarisjuhtimise mudelit kui eelnevate operatsioonide puhul, määrates kohalike juhtide juurde NSVL MGB volinikud (v. a. osades Musta mere äärsetes oblastites). Nagu näeme, ühendab seda operatsiooni eelkirjeldatutega vaid tehnoloogia, mitte aga piirkond.

Ka järgnenud operatsiooni „Jug“ kohta on kättesaadavat materjali üsna rohkesti, sealhulgas regionaalsed operatsiooniplaanid ja -aruanded. Et Moldaavia selles laines viimaseks jäi, võiks välja tuua kaks peamist põhjust: esiteks ei olnud siin võrreldes teiste läänepiirkondadega olulist vastupanuvõitlust, teiseks oli lauskolhoseerimise ja „kulakute väljatõrjumise kampaania“ alanud siin veidi hiljem kui Baltimaades.⁴² Stalin allkirjastas NSV Liidu MN määruse nr. 1290-467ss „Kulakute, endiste mõisnike, suurkaupmeeste, Saksa okupantide aktiivsete abiliste, Saksa ja Rumeenia politseiga koostööd teinud isikute, profašistlike parteide ja organisatsioonide, valgekaartlaste, illegaalsete sektide ja kõikide loetletud kategooriate pereliikmete väljasaatmisest Moldaavia NSV territooriumilt“ 6. aprillil 1949, s. t. ajal, mil operatsioon „Priboi“ oli alles äsja lõppenud. Välja tuli saata 11 280 peret (nendest 8000 kulakute peret) 40 850 inimesega.⁴³ Sisuliselt oligi tegemist „Priboi“ jätkuoperatsiooniga, milles vastavalt piirkondlikule omapärale küüditatavate kategooriad veidi erinesid (näiteks ei näe me siin rahvusliku vastupanuliikumise liikmeid ehk „bandiite“ ega „natsionaliste“), kuid operatsiooni läbiviimise meetodid ja ka läbiviijate personal oli osalt sama. Kuna puudub NSVL MGB käskkiri, ei saa kindlalt väita, kellele tehti ülesandeks üldjuhtimine. Kuna ettevalmistaval perioodil kanti ette kindral Blinovile ja operatsiooni ajal kindral Selivanovskile, võib oletada, et üldjuhiks olid eri aegadel just need ohvitserid. Ka Kišinjovi saadeti NSVL MGB volinikuna kindral Jermolin, kes pidi juhtima operatsiooni ettevalmistamist koos Moldaavia NSV julgeolekuministri kindralmajor Jossif Mordovetsiga.

⁴¹ Selle operatsiooni kohta vt. lähemalt: Stalinskije deportacii, lk. 665–677.

⁴² ÜK(b)P Keskkomitee tegi otsuse Moldaavia NSV kolhoseerimise aktiviseerimise kohta 4. oktoobril 1948.

⁴³ Massovyje repressii v SSSR, lk. 522–524.

Viivitamatult algas ka operatsiooni ettevalmistus. MGB linna- ja rajooniosakondades tuvastati väljasaadetavad pered ja nende koosseis, vormistati arvestustoimikud ja saadeti need kinnitamiseks MNSV MGB keskaparaati. 10. mail raporteerisid Jermolin ja Mordovets kindralleitnant Blinovile, et arvestustoimikute vormistamine käib, ja lubasid selle lõpetada 25. maiks. Esitati ka esialgsed arvestused vajaliku elavjõu, pealelaadimispunktide, vagunite ja autotranspordi osas.⁴⁴

6. juunil saadeti kõigile rajooniosakondadele ülesanne küüditatavate arvu osas, lisaks käsk koostada etteantud skeemi järgi operatsiooni plaan ja lisada sellele juurde kaart. Käsk tuli täita vähem kui nädalaga, mitte hiljem kui 12. juuniks. Märgiti, et äraviidavate isikute operatiivnimekirjad koostatakse hiljem rajooniosakonna ülema osavõtul MNSV MGB keskaparaadis. Operatsiooniplaani ülesehitus (selleks koostati eraldi juhend) sarnanes sellega, mida näeme toimikus „Priboi“, arvestades kohalikke erisusi:

- Sissejuhatuses näidati ära ülesanne, kui palju peresid ja inimesi on väljasaatmiseks määratud, palju on vormistatud toimikuid ja palju on ette nähtud reserviks.
- Esimeses osas tuli ära näidata operatiivkoosseisu, vägede, nõukogude-parteiaktiivi arvestus operatsiooni vajaduseks, arvestusega üks operatiivgrupp 4 pere peale, mille koosseisus oleks 1 operatiivtöötaja, 4 MGB/MVD vägede sõdurit ja 8 aktivisti, kokku 13 inimest. Täpselt tuli ära näidata, kui palju elavjõudu olemas on ja kui palju veel täiendavalt tarvis läheb.
- Teises osas tuli ära näidata transpordi ja marsruudi arvestus: rajooni jaoks määrati ära pealelaadimispunkt, transpordivajadus tuli esitada arvestusega, et üks auto võtab peale kaks peret ja teeb keskmiselt kaks reisi.
- Kolmas osa kajastas sidevahendite arvestust. Ära tuli näidata olemasolevate telefonipunktide hulk ja täiendavate raadiosaatjate vajadus. Side pidi olema tagatud opergruppide ja rajooniosakonna, naaberopergruppide jne. vahel.
- Neljas, eraldi osa kajastas operatsiooni ettevalmistuse salastatuse tagamise meetodeid. Kohalekomandeeritud abijõude tuli legendeerida [jätta mulje] kui väliõppusi läbi viivaid vms. Kaasatava aktiivi valik tuli teostada vaid koos partei rajoonikomitee esimese sekretäriaga. Aktiivi kokkukutsumine pidi toimuma näiliselt sündsals ettekäändel vaid mõni tund enne operatsiooni algust (ettekääne tuli plaanis ära näidata).
- Lisaks tuli ära näidata ka ohtlikud piirkonnad ja operatsiooni julgestamise meetmed. Kogu operatsiooni ettevalmistusperioodil tuli agentuursel teel pidevalt jälgida erikontingendi käitumist ja plaane ning kanda sellest ette, nagu ka operatsiooni avalikustuleku ilmingutest, MGB keskaparaati.⁴⁵

Huvipakkuv on, et ettekanne kindralleitnant Blinovile operatsiooni asjaolude paljastamise osas ka tehti. MGB osakonnaülemaid hoiatati, et iga operatsiooni paljastamise fakti operatiivtöötajate poolt käsitletakse kui reetmist, mida tuleb põhjalikult uurida ja viivitamatult operatsiooni juhtkonnale ette kanda. 9. juunil allkirjastasid operatsiooni juhid veel ka selles küsimuses käskkirja, kus veel kord nõuti igasuguse „lobisemise“ lõpetamist operatsiooni kohta ja keelati vastavasisulised telefonikõnedki.⁴⁶

Operatsiooni juhtimine oli jagatud kolmeks tasandiks:

- a) Liiduvabariiklik staap eesotsas operatsiooni juhtkonnaga (kindral Jermolin, kindral Mordovets ja MSSR MGB ministri asetäitja kaadri alal polkovnik Kolotuškin). Selle juurde kuulusid veel juhtkonna staap (staabiülem, alampolkovnik Ostrjakov), informatsiooni-, operatiiv-, arvestus- ja sidegrupp, operatiivkorrapidajad ja masinakirjutajad, kokku 30

⁴⁴ Stalinskie deportacii, lk. 687–688.

⁴⁵ Mordovec i Ermolin – načal'niku RO MGB MSSR i upolnomočennomu MGB po rajonu, 06.06.1949. Delo po operacij «Jug». – Moldova Vabariigi Julgeoleku- ja luureteenistuse arhiiv, l. 66–75.

⁴⁶ Stalinskie deportacii, lk. 695–698.

MGB töötajat.⁴⁷ Tõenäoliselt vahetult enne operatsiooni algust lisandus operatsiooni juhtkonda ka kindral Selivanovski, kelle roll oli ilmselt sarnane kindral Blinovi omaga „Priboi“ ajal Eestis. NSVL MGB volinikule Jermolinile lisati asetäitja vägede alal – kindral Burmak.

- b) Operatiivsektorid (8) eesotsas NSVL MGB volinike ja nende asetäitjatega. Huvipakkuv on, et Kišinjovi linna operatiivsektori volinikuks oli ENSV MGB ministri asetäitja polkovnik Aleksandr Mihhailov ja Kišinjovi rajooni volinikuks ENSV MGB Pärnu osakonna ülem polkovnik Nazarov. Volinikeks olnud MGB ohvitserid olid komandeeritud väljastpoolt Moldova NSV-d. Operatiivsektorite ülematele allusid ka pealeaadimispunktide komandandid.
- c) MGB linna- ja rajooniosakondade ülemad. Neile allusid operatiivgruppide ülemad.

3. juulil käskisid Jermolin ja Mordovets veel sama päeva pärastlõunaks operatiivsektorite volinikel operatsiooniks valmisolekust ette kanda. Nende ja Selivanovski allkirjaga saadeti sektorite volinikele küüditamisülesanded ja lõplikud juhised. Operatsioon algas 6. juuli varahommikul ja kestis kuni 8. juuli õhtuni. Kokku küüditati 11 293 perekonda 34 270 inimesega.⁴⁸

1949. aasta küüditamiste kokkukuuluvust näitab ka see, et nendes eeskujuliku osalemise eest (ametlikult: „eriülesande eduka täitmise eest“) autasustati kõigi kolme operatsiooni puhul koos, ühe seadlusega. 24. augustil 1949 andis NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium seadluse „NSVL Riikliku Julgeoleku Ministeriumi ja NSVL Siseministeriumi organite ja vägede kindralite, ohvitseride, seersantide ja reakoosseisu autasustamisest ordenite ja medalitega“. ⁴⁹ Punalipu ordeni sai 75 sõjaväelast (sh. A. Noviks, B. Kumm, D. Serikov, A. Resev, M. Svinelupov, N. Selivanovski, J. Mordovets ja V. Rjasnoi), Isamaasõja ordeni (*sic!*) I järgu – 183 (sh. S. Ogoltsov, N. Gorlinski ja A. Blinov), Isamaasõja ordeni II järgu – 424, Punatähe ordeni – 1182 (sh. J. Jedunov, I. Jermolin ja P. Burmak), Kangelasteo medali – 814 ja medali Sõjaliste teenete eest – 464, kokku autasustati seega 3142 isikut. Teadaolevalt muudeti see autasustamine Moldova ja Musta mere-Kaukaasia operatsioonide suhtes ära (s. t. autasustamine tühistati) NSVL ÜN Presiidiumi seadlusega 3. veebruarist 1963.⁵⁰ Ka julgeolekuorganite ametlikus ajalookäsitluses peeti küüditamisi hiljem veaks: „Kõige tõsisemateks puudusteks olid sotsialistliku seadusandluse normide rikkumised [– – –] [sh.] natsionalistlike sugulaste saatmine asumisele [– – –].“⁵¹ „Priboi“ ja Baltimaade osas jäi aga autasustamine kehtima...

Moldaavia küüditamisega oli vaadeldaval perioodil peaaegu kogu piirkonnale vähemalt esimene „ring peale tehtud“ (välja jäi seni vaid Lääne-Valgevene), kuid Leedus ja mujalgi jätkati veel väiksemate operatsioonidega ka edaspidi. Aastatel 1950–1952 on täheldatavad veel vähemalt neli operatsiooni, mis mahuksid meie vaadeldavasse küüditamiste ritta. Need olid 1) Pihkva oblasti koosseisu arvatud endiste Eesti ja Läti alade „puhastamine“ 1950. a., 2) Jehoova tunnistajate äraviimine, operatsioon „Sever“ (vene k. põhi) 1951. a., 3) viimane suursüüditamine Leedust, operatsioon „Osenj“ (vene k. sügis) 1951. a. ja 4) tõenäoliselt viimane Stalini-aegne küüditamine, kulakuperede väljasaatmine Valgevene lääneoblastitest 1952. aastal. Ka nende puhul esineb tunnuseid, mis paigutaksid need ühte lainesse vaadeldava küüditamislainega, kuid artikli teemat järgides jäägu nende operatsioonide lähem käsitlus juba tulevaste uurimuste teemaks.

Kõrvalolevas tabelis on ära toodud kokkuvõtvad andmed artiklis kajastatud küüditamisoperatsioonide kohta.

⁴⁷ Spisok, dateerimata, Delo po operacij «Jug». – Moldova Vabariigi Julgeoleku- ja luureteenistuse arhiiv, l. 137–140.

⁴⁸ Stalinskie deportacii, lk. 719.

⁴⁹ Ukaz Prezidiuma Verxovnogo Soveta SSSR, 24.08.1949, O nagraždenij ordenami i medal'jami generalov, oficerov, seržantov, rjadovogo sostava organov i vojsk Ministerstva gosudarstvennoj bezopasnosti i Ministerstva vnutrennyx del SSSR. Vedomosti Verxovnogo Soveta SSSR, 1949, nr. 43–45.

⁵⁰ N. Petrov. Kto rukovodil organami gosbezopasnosti, 1941–1954: spravočnik. Moskva, 2010, lk. 977.

⁵¹ Istorija sovetskix organov gosudarstvennoj bezopasnosti, lk. 475

Katte-nimi	Piirkond	Alus-dokument	Kategooriad	Algus	Depor-teeritute arv, tuh.	Kuhu küüditati
Zapad	Lääne-Ukraina	ÜK(b)P KK Poliitbüroo otsus 13.08.1947	Natsionalistide ja bandiitide pered	21. oktoober 1947	77–79	Karaganda, Arhangelski, Vologda, Kemerovo, Kirovi, Molotovi, Sverdlovski, Tjumeni, Tšeljabinski ja Tšita oblast
Vesna	Leedu	NSV Liidu MN määrus 21.02.1948 Nr. 417-160ss	Natsionalistide ja bandiitide pered, kulakupered	22. mai 1948	40	Krasnojarski krai, Novosibirski oblast, Burjaadi-mongoolia ANSV
Priboi	Leedu, Läti, Eesti	NSV Liidu MN määrus 29.01.1949 Nr. 390-138ss	Natsionalistide ja bandiitide pered, kulakupered	25.märts 1949	95	Krasnojarski krai, Novosibirski, Tomski, Omski, Irkutski ja Amuuri obl.
?	Musta mere äärne, Kaukaasia	ÜK(b)P KK Poliitbüroo otsused 04.04.1949 11.04.1949 17.05.1949	Dašnakid, türklased, kreeklased peredega	Juuni 1949	45 (plaani kohaselt) 58	Altai krai, Tomski oblast, Džambuli ja Lõuna-Kasahstani oblastid (Kasahhi NSV)
Jug	Moldova	NSV Liidu MN määrus 06.04.1949 Nr. 1290-467ss	Kulakud, end. mõisnikud, suurkaupmehed, Saksa ja Rumeenia käsilased, profašistlike ja valgekaartlaste parteide ja org.-ide ning illegaalsete sektide liikmed peredega	6. juuli 1949	34–36	Džambuli, Aktjubinski ja Lõuna-Kasahstani oblastid (Kasahhi NSV), Altai krai, Kurgana, Tjumeni ja Tomski oblastid
?	Pihkva oblasti Põtalovo, Petseri ja Katšanovo rajoonid	NSV Liidu MN määrus 29.12.1949 Nr. 5881-2201ss	Kulakud peredega, bandiitide ja natsionalistide ja nende abiliste pered	Jaanuar 1950	1,4	Krasnojarski krai
Sever	Lääne-Ukraina, Lääne-Valgevene, Moldova, Leedu, Läti, Eesti	NSV Liidu MN määrus 03.03.1951 Nr. 667-339ss	Jehoova tunnistajad peredega	1. aprill 1951	8,5 (plaan) 3	Tomski oblast

Osenj	Leedu	NSV Liidu MN määrus 05.09.1951 Nr. 3309- 1568ss	Kulakud (suuremas osas)	2. okt. 1951	16	Krasnojarski krai Tomski oblast
?	Lääne- Valgevene	?	Kulakud	Märts 1952	6	Irkutski oblast, Kasahhi NSV

Kokkuvõte

NSV Liidu sõjajärgsete (1947–1952) massiküüditamiste puhul võime rääkida küüditamiste uuest lainest, mis tabas eelkõige aastatel 1939–1940 esialgselt ja 1944–1945 taas annekteeritud lääneterriitoriume, sealhulgas Eestit. Nende operatsioonidega taheti põlistada sovetiseerimist, kõrvaldada vaenulikuks peetavate isikute perekonnad ja ühtlasi hirmutada kohalejäänuid. See oli katse lõplikult likvideerida vastupanu sovetiseerimisele maa- piirkonnas. Need olid ohvriterohkeimad küüditamised Ukrainas (1947), Leedus (1948) ning Eestis, Lätis ja Moldovas (1949). Kuna nende toimumisajaks oli rahvusliku vastupanu likvideerimine juba teises faasis, kus see oli surutud pöranda alla, lootis võim, et küüditamine kõrvaldab vastupanu baasi, elanikkonna toetuse sellele. Hirmutamine sundis inimesed kolhoosi. Küüditamine pidi endast kujutama ühe repressioonidetsükli lõppvaatust, kuid vajadusel seda korrati.

Vaadeldava küüditamislaine seas läbi viidud operatsioonidel on palju olulisi ühisjooni algatamisest kuni autasustamiseni välja. Need algatati NSV Liidu valitsuse või parteijuhtkonna käsul ning viidi läbi salajase sõjalise operatsioonina riikliku julgeoleku ministereeriumi juhtimisel ja siseministereeriumi tihedal osavõtul. Iga operatsioonile määrati NSVL julgeolekuministri käskkirjaga üldjuht, kelle isik sageli kordus. Nii näiteks on teada, et vähemalt operatsioonide „Zapad“, „Vesna“ ja „Priboi“ puhul oli üldjuhiks NSV Liidu julgeolekuministri asetäitja Sergei Ogoltsov. Küüditamise ettevalmistamist ja läbiviimist teostati kohaliku julgeolekujuhi ja NSVL MGB volinike paarisjuhtimisel. Viimased kujutasid endast ajutist ametipositsiooni, kuhu määrati juhtivaid ohvitseri väljastpoolt. Juhtimine toimus reeglina mitmetasandiliselt. Juhtide käsutusse moodustati staabid.

Operatsioonide läbiviimise kohta anti välja detailsed instruksioonid, mis oma põhiosas sarnanesid. Nendes kehtestati asumisele määratute kindlakstegemise ja operatsiooni läbiviimise kord. Operatiivsel tasandil („Priboi“ puhul oli selleks maakond) koostati operatsiooniplaanid, kus näidati ära küüditatavate arv, vajalik elavjõu, transpordi, sidevahendite tarvidus, salastusmeetmed jne.

Rohkearvulisena, kuid alluvas ja abistavas rollis olevana kaasati operatsiooni kohalikku võõrvõimule lojaalseks peetavat elanikkonda. Siiski teatati neile operatsioonist alles hetkel, kui nad valeettekäänitel olid küüditamise eelõhtul koondatud relvastatud valve all olevatesse kogumispunktidesse.

Kuigi viimased aastakümned on toonud küüditamise uurijate käsutusse rohkelt uut materjali, on see ikkagi ebaühtlane ja täiendust vajav. Samuti võib täheldada teatavat huvi raugemist selle temaatika vastu. Samas oleks siin valdkonnas uurimisainest veel küllaga. Sõjajärgne küüditamislaine (aga ka näiteks operatsioon „Priboi“) vääriks põhjalikku tervikuurimust, mis üritaks täita võimalikult palju veel seniajani jäänud allikalünki ja võimaldaks võrrelda seda eelnenud küüditamislainetega ja kindlaks teha selle eripärasid. Samuti vajaks täpsustamist küüditamisele kuulunud isikute kategooriate kirjeldus, seda eelkõige tänapäevasest arusaamast lähtudes. Arvestades, et mõnel pool on kättesaadavad ka materjalid operatsiooni läbiviimise kohalikust tasandist (Eesti puhul siis maakonnast), võimaldaksid need uurimust ka

selles osas, kuid eriti viljakaks võiks kujuneda ametlike materjalide ning küüditatute isiklike mälestuste vastastikune allikakriitiline võrdlus. Eraldi küsimustevaldkonna moodustab veel ka asumisele määratute vabastamine ja rehabiliteerimine, sest seniajani pole täpselt teada, kui palju ja millal küüditatuid vabastati, kui palju neist suri asumisel ja kui paljud endisesse asumispaika juba vabanenuna elama jäid.

Lõpetuseks võime tõdeda samamoodi nagu kümme aastat tagasi: on veel vara öelda, et märtsiküüditamine on läbi uuritud ja et me teame sellest kõike.⁵²

Salaja võetud pilt küüdiautost Kaunase lähedal Leedus operatsioonist „Osenj“ (Sügis) oktoobris 1951. Foto Leedu Eriarhiivist (Lietuvos Ypatingasis Archyvas), F. K-30, n. 1, s. 627, l.72-3

⁵² Uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest, lk. 10.